

Treść i znaczenie zasady praworządności w prawie karnym wykonawczym

LESZEK BOGUNIA, TOMASZ KALISZ

Katedra Prawa Karnego Wykonawczego
Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego

Obowiązujący kodeks karny wykonawczy¹ zbudowany jest w oparciu o wiele zasad, które w charakterystyczny sposób kształtują szczegółowe rozwiązania w zakresie prawa karnego wykonawczego². Pośród rozlicznych propozycji katalogów tych zasad centralną pozycję zawsze zajmowała i zajmuje zasada praworządności. Zasada praworządności (zwana czasem zasadą gwarancyjną) rozumiana powinna być jako nakaz ścisłego przestrzegania przepisów prawa, a od organów państwowych działania wyłącznie na podstawie prawa. W ramach prawa karnego wykonawczego zasada ta oznacza, że tryb i formy działania wszystkich podmiotów

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku — Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.).

² Problematyka zasad prawa karnego jest szeroko analizowana w literaturze: J. Bafia, *Podstawowe zasady prawa karnego wykonawczego*, „Państwo i Prawo” 1968, nr 10, s. 526 nn.; Z. Świda, *Zasady procesowe w stadium wykonawczym procesu karnego*, „Nowe Prawo” 1969, nr 2, s. 253 nn.; S. Paweła, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 1972, s. 11 nn.; Z. Świda, *Sądownictwo penitencjarne jako instytucja procesowa*, Warszawa 1974, s. 49 nn.; J. Wąsik, *Prawo karne wykonawcze. Część ogólna*, Wrocław 1980, s. 20 nn.; T. Szymanowski, [w:] T. Szymanowski, Z. Świda, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 1999, s. 151 nn.; S. Paweła, *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*, Kraków 2003, s. 79 nn.; Z. Hołda, [w:] Z. Hołda, K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Gdańsk 2005, s. 22 nn.; T. Kalisz, *Zasady prawa karnego wykonawczego*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 17, red. L. Bogunia, Wrocław 2005, s. 313.

postępowania wykonawczego oraz organów tego postępowania opierać się muszą na przepisach k.k.w. i aktów wykonawczych wydanych na jego podstawie. Każde niezgodne z przepisami prawa działanie w toku postępowania wykonawczego jest sprzeczne z zasadą praworządności.

W ramach prawa karnego wykonawczego zasada ta ściiera się niemal każdego dnia z tak zwaną praktyką wykonawczą. W odniesieniu do niej możemy bowiem stwierdzić, że wykonywanie kary jest procesem, w ramach którego wyraźnemu ograniczeniu ulegają prawa i wolności obywatelskie (szczególnie w wypadku wykonywania tak zwanych środków o charakterze izolacyjnym). W związku z tym niezwykle ważne jest stworzenie odpowiednich gwarancji zabezpieczających respektowanie praw i wolności skazanego³. Postulat ten może być zrealizowany na wiele sposobów, które to zostały na przestrzeni rozwoju doktryny i praktyki prawa karnego wykonawczego specjalnie wykształcone lub też zaadaptowane na jego potrzeby z innych rozwiązań prawnych. W aktualnym stanie prawnym stworzono cały rozbudowany system mający gwarantować realność praw i obowiązków przyznanych skazanym. Gwarancja pełnego respektowania statusu skazanego opiera się na ustawowym katalogu praw podmiotowych skazanego oraz specjalnych instrumentach i mechanizmach kontrolnych o charakterze sądowym, administracyjnym, społecznym i międzynarodowym.

Na zakres znaczeniowy zasady praworządności składa się kilka zasadniczych elementów, które wymagają wyraźnego uwypuklenia. Na wstępie podkreślić należy, że nasz ustawodawca w duchu analizowanej zasady, w art. 2 k.k.w. wymienia organy postępowania wykonawczego, a więc podmioty, na których ciąży obowiązek w zakresie stosowania prawa karnego wykonawczego. W dalszej części kodeksu odnajdujemy szczegółowe kompetencje tych organów, wyznaczające sferę do ich prawidłowego i legalnego działania.

Zasadę praworządności należy odczytywać także w kontekście art. 9 k.k.w. W myśl powołanej regulacji postępowanie wykonawcze wszczyna się bezzwłocznie, gdy orzeczenie stało się wykonalne. Obowiązek ten spoczywa na wszystkich organach postępowania wykonawczego i jest

³ L. Bogunia, *Status prawny skazanego na karę pozbawienia wolności w projekcie kodeksu karnego wykonawczego*, [w:] *Współczesne problemy nauk penalnych*, red. M. Bojarski, Wrocław 1994, s. 113.

swoistą gwarancją stosowania przez te organy wszystkich przewidzianych prawem środków koniecznych do wykonania orzeczenia i to bez zbędnej zwłoki. Omawiana zasada dotyczy także w całej rozciągłości skazanych, którzy zgodnie z art. 5 § 2 k.k.w. mają obowiązek stosować się do wydanych przez właściwe organy poleceń zmierzających do wykonania orzeczenia (tak zwany obowiązek poddania się karze).

W zakres zasady praworządności wpisują się także wszelkie formy prawnej i administracyjnej kontroli i nadzoru nad wykonywaniem orzeczeń. Są one obecnie ogromnie rozbudowanym fragmentem składającym się na pojęcie zasady praworządności. Uchwalony w 1997 roku kodeks karny wykonawczy przewiduje złożony z różnych elementów i instytucji system gwarantujący prawidłowy i praworządny tryb wykonania orzeczeń zapadłych w postępowaniu karnym. System ten obejmuje między innymi:

- wnioski o wszczęcie postępowania przed sądem oraz zażalenia na postanowienia wydane w toku postępowania wykonawczego (art. 6 § 1 k.k.w.) oraz procedurę reformacji postanowienia w trybie art. 24 k.k.w.;

- skargi, wnioski i prośby kierowane do organów wykonujących orzeczenie (art. 6 § 2 i 3 k.k.w. — mechanizm obejmujący wszystkich skazanych) oraz prawo skazanego na karę pozbawienia wolności do składania skarg i próśb organowi właściwemu do ich rozpatrzenia (art. 102 pkt 10 k.k.w.);

- tryb skargowy z art. 7 k.k.w.;

- kontrolę sprawowaną przez organizacje społeczne i komisje (organy) działające (wspomagające) w ramach wykonywania kar (art. 39 k.k.w.);

- sędziowski nadzór penitencjarny (art. 33 n. k.k.w.);

- kontrolę połączoną z możliwością władczej ingerencji dokonywaną w ramach jednostek organizacyjnych Służby Więziennej (art. 76 § 3 i 78 k.k.w. oraz tak zwana kontrola wewnętrzna).

Skazany w zakresie ochrony swoich interesów (zgodnie z art. 6 § 1 k.k.w.) może inicjować postępowania incydentalne oraz wnosić zażalenia na postanowienia wydane w postępowaniu wykonawczym, chyba że ustawa stanowi inaczej (wyjątki to art. 7 § 5 k.k.w., art. 42 § 3 k.k.w. i art. 252 § 2 k.k.w.). Wyraźnie należy podkreślić, że uprawnienia strony w postępowaniu wykonawczym należy sprowadzać do faktu, po pierwsze, inicjowania postępowania, następnie inicjatywy dowodowej w toku

całego postępowania (zdolność składania wniosków dowodowych), możliwości (niekiedy powinności) uczestniczenia w czynnościach procesowych oraz stawiania pytań, składania oświadczeń procesowych, a na końcu prawa do zaskarżania decyzji procesowych. Za szczególną formę kontroli uznać należy zwłaszcza zażalenie na postanowienie wydane przez sąd w toku postępowania wykonawczego. Zażalenie wnosi się do sądu, który wydał zaskarżone postanowienie. W postępowaniu wykonawczym sąd orzeka jednoosobowo, dotyczy to także postępowań w przedmiocie rozstrzygnięcia zażalenia przed sądem wyższej instancji (art. 20 § 1 i 3 k.k.w.). Zażalenie w postępowaniu wykonawczym ma charakter względnie dewolutywny, co oznacza, że sąd, którego postanowienie zostało zaskarżone, może się do treści skargi przychylić, uchylając lub zmieniając swoje orzeczenie. W przeciwnym razie przekazuje je niezwłocznie wraz z aktami sprawy do sądu wyższej instancji. W odniesieniu do skutków prawnych wniesionego zażalenia, zgodnie z treścią art. 9 § 2 k.k.w., jeżeli zostało ono wniesione zgodnie z przepisami prawa powodować będzie wstrzymanie wykonania zaskarżonego postanowienia (bezwzględna suspensywność). Od prawomocnego postanowienia kończącego postępowanie sądowe stronom nie przysługuje uprawnienie do wniesienia kasacji. Uprawnienie to posiadają w postępowaniu wykonawczym zgodnie z art. 521 k.p.k. w zw. z art. 1 § 2 k.k.w. jedynie Prokurator Generalny oraz Rzecznik Praw Obywatelskich.

W systemie tym wymienić należy instytucję uregulowaną w art. 24 k.k.w. Przepis ten stanowi, że jeżeli ujawnią się nowe lub poprzednio nieznane okoliczności istotne dla rozstrzygnięcia, sąd może w każdym czasie zmienić lub uchylić poprzednie postanowienie. Niedopuszczalna jest jednak zmiana lub uchylenie postanowienia na niekorzyść skazanego po upływie 3 miesięcy od dnia uprawomocnienia się postanowienia (przy czym ten ostatni warunek w szczegółowych regulacjach k.k.w. doznaje wielu ograniczeń)⁴.

W literaturze możemy odnaleźć wiele wątpliwości zgłaszanych co do istoty i charakteru tej instytucji⁵. Nie rozstrzygając tego sporu, można

⁴ Szczegółowe wyliczenie tych sytuacji prezentuje w swoim komentarzu do k.k.w. K. Postulski, [w:] Z. Hołda, K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Gdańsk 2005, s. 170–171.

⁵ A. Kaftal, *Środki zaskarżania w postępowaniu wykonawczym*, „Nowe Prawo” 1972, nr 12; A. Kordik, *Uchylenie lub zmiana postanowienia w postępowaniu wyko-*

Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 27, 2011

© for this edition by CNS

stwierdzić, że regulacja zawarta w art. 24 k.k.w. to szczególny środek zmiany orzeczenia w postępowaniu wykonawczym. Środek ten wykazuje cechy środka reformującego treść postanowień. Bliżej mu do inicjowanego z urzędu lub na wniosek środka kontroli i wzruszania postanowień niż klasycznego środka zaskarżenia⁶. Zawarty w k.k.w. mechanizm ograniczony jest wyłącznie do badania nowych lub poprzednio nieznanymi okoliczności, istotnych dla treści postanowienia. Reformacja orzeczenia może nastąpić w każdym czasie, z wyjątkiem przewidzianym w art. 24 § 2 k.k.w.

Analizowany tryb dotyczyć może wyłącznie orzeczeń wydanych w toku postępowania wykonawczego i to na podstawie przepisów kodeksu karnego wykonawczego, z zastrzeżeniem, że reasumpcja w trybie art. 24 k.k.w. może dotyczyć także sytuacji, dla których podstawa prawna określona została w kodeksie karnym, ale tryb postępowania wykonawczego określają przepisy k.k.w.⁷

Instytucje skarg, zażaleń i próśb są istotnymi składnikami systemu pozwalającego na realizację zasady praworządności. W kontekście ochrony praw osób karnych szczególnie ważna jest określona w kodeksie tak zwana procedura skargowa. Mówiąc o tej procedurze w toku postępowania wykonawczego, odwołać się musimy do art. 6 § 2 i 3 k.k.w.,

nawczym na podstawie art. 26 k.k.w., „Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego” 1979, nr 11; Z. Świda-Łagiewska, *Charakter prawny i zakres postępowania sądu w stadium wykonawczym w trybie art. 26 k.k.w.*, „Państwo i Prawo” 1986, nr 12; K. Postulski, *Wzruszanie prawomocnych postanowień wydawanych w postępowaniu wykonawczym*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 10.

⁶ W zakresie charakteru prawnego środka z art. 24 k.k.w. warto przywołać opinię Z. Świdły-Łagiewskiej, sformułowaną w odniesieniu do analogicznej instytucji zawartej w art. 26 k.k.w. z 1969 roku: „Postępowanie w trybie art. 26 k.k.w. w stosunku do prawomocnych postanowień stanowi niewątpliwie wyłom od zasady stałości prawnej. Orzeczenie wydane w trybie art. 26 k.k.w. może, podobnie jak środki zaskarżenia, wywoływać skutek reformacyjny. [...] Jednakże charakter prawny i zakres postępowania w trybie art. 26 k.k.w. jest zasadniczo różny od innych przewidzianych w ustawach karnych, także wznowienia postępowania. [...] nie jest to środek zaskarżenia, ponieważ stosuje się tu przepis ogólny, zgodnie z którym sąd w stadium wykonawczym orzeka z urzędu albo na wniosek prokuratora, skazanego lub jego obrońcy. Należy uznać, że charakter postępowania w trybie art. 26 k.k.w. jest odrębny od innych rozwiązań w ustawach karnych. Wszelkie więc zaszeregowanie go do istniejących w procesie środków nie jest możliwe i potrzebne”. W omawianym zakresie pogląd ten jest aktualny także dzisiaj. Z. Świda-Łagiewska, *op. cit.*, s. 60–61.

⁷ K. Postulski, *Wzruszanie...*, s. 104.

Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 27, 2011

© for this edition by CNS

regulującego przysługujące wszystkim skazanym prawo do składania skarg i prośb organom właściwym do ich rozpatrzenia. Zgodnie z przepisem art. 6 § 2 k.k.w. skazany może składać wnioski, skargi i prośby do organów wykonujących orzeczenie. W tym miejscu podkreślić należy, że mówimy o części ogólnej k.k.w., a więc powyższy przepis odnosić musimy do całości postępowania wykonawczego (mechanizm zatem dotyczy wszystkich instytucji regulowanych w prawie karnym wykonawczym — kar, środków karnych, środków zabezpieczających, środków przymusu skutkujących pozbawieniem wolności, niezależnie od trybu działania i charakteru organu, którego skarga ma dotyczyć). W zakresie trybu skargowego opisanego w art. 6 k.k.w., należy zaznaczyć, że ustawodawca tej procedury szczegółowo nie reguluje. Ogranicza się jedynie do stwierdzenia, że przysługuje ona skazanemu, i że może być skierowana do organów wykonujących orzeczenie. Jednocześnie zgodnie z art. 6 § 3 k.k.w. jeżeli skarga oparta jest na tych samych podstawach faktycznych, właściwy organ może wydać zarządzenie o pozostawieniu jej bez rozpoznania. Mechanizm określony w art. 6 k.k.w. jest swoistym podkreśleniem znaczenia tak zwanej skargi powszechnej w toku postępowania wykonawczego. Postępowanie wykonawcze traktowane jako szczególna forma ingerencji w sferę praw i wolności obywatelskich jest tym samym poddana uniwersalnemu mechanizmowi kontrolnemu.

W ramach prawa karnego wykonawczego ustawodawca przewidział także bardziej szczegółową procedurę dotyczącą skarg, wniosków i prośb. Znajduje ona zastosowanie w odniesieniu do osób karnie izolowanych i jest związana z pozycją prawną tych osób oraz całym szeregiem ograniczeń składających się na rzeczywiste pozbawienie wolności⁸. Niezależnie od wyraźnych różnic konstrukcyjnych wskazana wyżej odmiana mechanizmu skargowego musi jednocześnie uwzględniać treść art. 6 § 2 i 3 k.k.w., a więc konstrukcję stosowaną do wszystkich skazanych na zasadach ogólnych. Relacja ta nie jest proporcjonalna, ewentualne ograniczenia tak zwanej skargi osób osadzonych nie mają zastosowania do procedury regulowanej w art. 6 § 2 i 3 k.k.w.

⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 13 czerwca 2003 roku w sprawie sposobów załatwiania wniosków, skarg i prośb osób osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz.U. Nr 151, poz. 1467).

Kolejnym elementem systemu jest wskazana w art. 7 k.k.w. skarga. Na podstawie przywołanego przepisu skazany może zaskarżyć decyzję: prezesa sądu lub upoważnionego sędziego; sędziego penitencjarnego; dyrektora zakładu karnego, aresztu śledczego, a także dyrektora okręgowego i dyrektora generalnego Służby Więziennej albo osoby kierującej innym zakładem przewidzianym w przepisach prawa karnego wykonawczego; komisji penitencjarnej; sądowego kuratora zawodowego; oraz innego organu uprawnionego przez ustawę do wykonywania orzeczeń⁹.

Przedmiotem skargi może być wyłącznie zarzut „niezgody z prawem”, który to jest warunkiem koniecznym wdrożenia omawianego mechanizmu kontrolnego¹⁰. Przyglądając się bliżej trybowi uruchomienia skargi z art. 7 k.k.w. oraz przebiegowi jej weryfikacji, należy na wstępie podkreślić, że jest to środek niezwykle zbliżony (w swoim charakterze i założeniach) do zażalenia uregulowanego w k.p.k., co zadecyduje o jego podobieństwie do rozwiązań przyjętych przy trybie zażaleniowym. Skarga musi być wniesiona do tego organu, który wydał zaskarżoną decyzję, w terminie 7 dni od zawiadomienia skazanego o decyzji bądź doręczenia mu tej decyzji¹¹. Jeżeli organ ten nie przychylił się do skargi, przekazuje ją wraz z aktami sprawy bezzwłocz-

⁹ Przedmiotem skargi może być nie tylko decyzja dyrektora zakładu karnego lub aresztu śledczego albo dyrektora Służby Więziennej (okręgowego, generalnego), ale także decyzja każdego pracownika danej jednostki penitencjarnej podjęta z upoważnienia wymienionej osoby lub z przekroczeniem jej uprawnień. S. Paweła, *Kodeks karny wykonawczy. Praktyczny komentarz*, Warszawa 1999, s. 38.

¹⁰ Pojęcie niezgody z prawem należy traktować szeroko, przyjmując, że będzie tu chodziło o naruszenie bezpośrednio stosowanych przepisów Konstytucji, samowolnych przepisów ratyfikowanych umów międzynarodowych, przepisów k.k.w. lub innej ustawy, rozporządzeń wydanych na podstawie ustaw i w celu ich wykonania, a także naruszenie innych aktów prawnych zawierających normy prawne. Por. art. 87 Konstytucji RP oraz orzeczenie TK z 7 czerwca 1989 roku, sygn. U 15/98 — OTK 1989, poz. 10.

¹¹ Z. Świda w komentarzu podkreśla, że termin ten, jako dotyczący swego rodzaju zaskarżenia, należy zaliczyć do terminów zawitych (art. 122 § 2 k.p.k.). Skarga więc złożona po upływie wskazanego terminu jest bezskuteczna (art. 122 § 1 k.p.k.). Oczywiście, termin zawity może być na wniosek uprawnionego podmiotu przywrócony (art. 126 k.p.k. w zw. z art. 1 § 2 k.k.w.). Z. Świda, [w:] T. Szymanowski, Z. Świda, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 1999, s. 29.

nie do właściwego sądu¹². Sąd powołany do rozpoznania skargi może wstrzymać wykonanie zaskarżonej decyzji. Po rozpoznaniu skargi sąd orzeka o utrzymaniu w mocy, uchyleniu albo zmianie zaskarżonej decyzji. Na wydane w tym przedmiocie postanowienie sądu zażalenie nie przysługuje¹³.

Regulacje k.k.w. z 1997 roku dużo miejsca poświęcają uczestnictwu społeczeństwa w wykonywaniu orzeczeń, zwłaszcza kary pozbawienia wolności. Idea ta jest obecnie jednym z podstawowych założeń polskiego systemu penitencjarnego. Zgodnie z art. 38 k.k.w. w wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, w szczególności związanych z pozbawieniem wolności, mogą współdziałać stowarzyszenia, fundacje, organizacje oraz instytucje, których celem działania jest realizacja zadań polegających na uczestnictwie w wykonywaniu orzeczeń oraz w społecznej readaptacji skazanych, jak również kościoły i inne związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania. Wymienione podmioty mogą w porozumieniu z dyrektorem zakładu karnego lub aresztu śledczego uczestniczyć w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, społecznej, kulturalnej, oświatowej, sportowej i religijnej w tych zakładach lub aresztach¹⁴. Zakres uczestnictwa wymienionych podmiotów określony został bardzo szeroko, w myśl regulacji k.k.w. może to być:

— uczestnictwo w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, społecznej, kulturalnej, oświatowej, sportowej i religijnej w zakładach karnych lub aresztach śledczych;

— uczestnictwo w radach oraz innych organach kolegialnych — powoływanych przez Prezesa Rady Ministrów, Ministra Sprawiedliwości lub podległe mu organy albo wojewodów — których zadaniem jest świadcze-

¹² Zgodnie z regulacją art. 7 § 2 k.k.w. i przy uwzględnieniu sformułowanego tam odesłania do art. 3 k.k.w. sądem właściwym do rozpoznania skargi będzie: 1) sąd rejonowy, sąd okręgowy lub wojskowy sąd garnizonowy — jako ten który wydał wyrok w I instancji, w ramach wykonywania którego wynika potrzeba rozpoznania skargi; 2) sąd penitencjarny — w przypadku skazanego odbywającego karę pozbawienia wolności oraz osoby tymczasowo aresztowanej.

¹³ Z. Świda, *Uwagi o rozwiązaniach projektów nowelizacji k.k.w. z 2000 i 2001 r. dotyczących orzecznictwa sądu w postępowaniu wykonawczym*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2001, nr 32–33, s. 44 nn.

¹⁴ L. Bogunia, *Uczestnictwo społeczeństwa w wykonywaniu orzeczeń oraz pomoc w społecznej readaptacji skazanych*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2, red. L. Bogunia, Wrocław 1998, s. 170 nn.

nie pomocy skazanym i ich rodzinom albo koordynowanie współdziałania społeczeństwa z zakładami karnymi i aresztami śledczymi;

— uczestnictwo w społecznej kontroli nad wykonywaniem kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych;

— zgodnie z art. 42 k.k.w. skazany może ustanowić na piśmie jako swojego przedstawiciela osobę godną zaufania, za jej zgodą, zwłaszcza spośród przedstawicieli stowarzyszeń, fundacji, organizacji oraz instytucji, które uczestniczą w wykonywaniu orzeczeń. Taki przedstawiciel może działać wyłącznie w interesie skazanego i w tym celu składać w jego imieniu wnioski, skargi i prośby do właściwych organów oraz instytucji, stowarzyszeń, fundacji, organizacji, kościołów i innych związków wyznaniowych.

W zakresie interesującej nas kontroli nad wykonywaniem środków o charakterze izolacyjnym szczegóły tej działalności reguluje wydane na podstawie delegacji zawartej w art. 39 § 2 k.k.w. rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 1 grudnia 2003 roku¹⁵. Paragraf 6 tego rozporządzenia stanowi, że przedstawiciele podmiotów oraz osoby godne zaufania uczestniczą w społecznej kontroli nad wykonywaniem kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych. Ta nazwana przez ustawodawcę „społeczną kontrolą” działalność polegać ma w szczególności na:

— przeprowadzaniu rozmów z osobami skazanymi i ich przełożonymi;

— lustracji miejsc zakwaterowania, pracy i nauki;

— zapoznawaniu się ze sposobem realizacji środków oddziaływania i ich zgodnością z celami wykonania kary, zwłaszcza w zakresie: zatrudnienia, nauczania, zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych oraz organizacji czasu wolnego, środków terapeutycznych, podtrzymywania więzi z rodziną i innymi bliskimi osobami, korzystania z wolności religijnej;

— przyjmowaniu skarg i wniosków skazanych.

Przedstawiciele podmiotów oraz osoby godne zaufania mogą przekazywać kierownikowi jednostki kontrolowanej lub jednostki nadrzęd-

¹⁵ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 1 grudnia 2003 roku w sprawie szczegółowego zakresu i trybu uczestnictwa podmiotów w wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, a także społecznej kontroli (Dz.U. Nr 211, poz. 2051).

nej spostrzeżenia, uwagi lub wnioski dotyczące ustaleń dokonanych w trakcie społecznej kontroli¹⁶.

Nadzór penitencjarny stanowi ważną część omawianego systemu, sprawowany jest on obecnie wyłącznie przez sędziego penitencjarnego oraz wojskowego sędziego penitencjarnego (art. 32 k.k.w. oraz art. 226 k.k.w.). W zakresie określonym przez kodeks karny wykonawczy sędzia sprawuje kontrolę, ale nie orzeka, a w wyniku ustaleń kontrolnych podejmuje określone prawem środki o charakterze ingerencyjnym, niekiedy także podejmuje merytoryczne rozstrzygnięcia. Zadania te realizowane są w sposób bardzo zbliżony do działań organów administracyjnych. Nadzór ten dotyczy legalności i prawidłowości wykonywania kary pozbawienia wolności, kary aresztu, tymczasowego aresztowania, zatrzymania oraz środka zabezpieczającego związanego z umieszczeniem w zakładzie zamkniętym, a także kar porządkowych i środków przymusu skutkujących pozbawieniem wolności¹⁷.

Jako ostatni z kodeksowych instrumentów dotyczących realizacji zasady praworządności w postępowaniu wykonawczym wskazać należy tak zwaną procedurę wewnętrzną realizowaną w ramach zależności służbowej w obrębie jednostek organizacyjnych systemu penitencjarnego. Relacja hierarchicznego podporządkowania oraz wynikające z tej konstrukcji uprawnienia organów zwierzchnich w stosunku do organów niż-

¹⁶ W celu koordynowania współdziałania organów państwowych i przedstawicieli społeczeństwa w zapobieganiu przestępczości i wykonywaniu orzeczeń oraz w celu świadczenia pomocy w readaptacji społecznej, a także wykonywania kontroli społecznej i dokonywania oceny polityki penitencjarnej, Prezes Rady Ministrów powołuje (zgodnie z art. 39 k.k.w.) Radę Główną do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym. Na szczecblu województw stosownie do potrzeb wojewoda może powołać terenowe rady do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym. Rozwinięciem regulacji kodeksowej w zakresie funkcjonowania omawianych rad jest wydane na podstawie art. 40 § 4 k.k.w. rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1998 roku w sprawie określenia szczegółowych zasad i trybu powoływania oraz działania Rady Głównnej do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, a także rad terenowych do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym (Dz.U. Nr 113, poz. 723 z późn. zm.).

¹⁷ Obowiązująca obecnie regulacja oparta na przepisach k.k.w. rozwinięta jest w sposób szczegółowy w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 sierpnia 2003 roku w sprawie sposobu, zakresu i trybu sprawowania nadzoru penitencjarnego (Dz.U. Nr 152, poz. 1496).

szezo szczebla w interesującym nas obszarze określone są w literaturze jako nadzór administracyjno-służbowy¹⁸. Formuła ta zaliczana jest do najstarszych szeroko rozumianych mechanizmów kontroli nad działalnością zakładów karnych i aresztów śledczych.

Zgodnie z art. 68 k.k.w. oraz art. 208 § 1 k.k.w. zakłady karne i areszty śledcze podlegają ministrowi sprawiedliwości, co oznacza, że to jemu podporządkowany jest cały system organizacyjny aparatu wykonania kary pozbawienia wolności. Kompetencje zwierzchnie (w tym zadania nadzorczo-kontrolne) minister sprawiedliwości realizuje przy pomocy odpowiednich komórek organizacyjnych ministerstwa i organów terenowych. Zadania w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania realizuje Służba Więzienna. Służba ta działa na zasadach określonych w kodeksie karnym wykonawczym, będąc umundurowaną i uzbrojoną oraz posiadającą własną strukturę organizacyjną formacją apolityczną podległą ministrowi sprawiedliwości¹⁹. Jednostkami organizacyjnymi Służby Więziennej są: Centralny Zarząd Służby Więziennej, okręgowe inspektoraty Służby Więziennej, zakłady karne i areszty śledcze oraz ośrodki szkolenia i ośrodki doskonalenia kadr Służby Więziennej. W zakresie szczegółowych rozwiązań prawa karnego wykonawczego, które dotyczą nadzoru administracyjno-służbowego oraz procedur kontrolnych realizowanych w ramach jednostek organizacyjnych Służby Więziennej, wskazać należy na:

— art. 76 § 3 k.k.w. — klasyczny środek nadzorczy o charakterze władczym, w który wyposażeni zostali dyrektor okręgowy i dyrektor generalny Służby Więziennej. Zgodnie z powołaną regulacją organy te uprawnione są do uchylenia sprzecznej z prawem decyzji klasyfikacyjnej podjętej przez komisję penitencjarną. Chodzi tu o szczególny rodzaj decyzji dotyczącej rodzaju zakładu karnego, typu zakładu karnego i systemu odbywania kary pozbawienia wolności, w sytuacjach gdy to komisja penitencjarna zgodnie z k.k.w. władna będzie rozstrzygać te okoliczności;

— art. 78 § 2 k.k.w. — zgodnie z przywołanym przepisem dyrektor generalny lub dyrektor okręgowy Służby Więziennej mogą wydawać

¹⁸ S. Lelental, *Wykład prawa karnego wykonawczego z elementami polityki kryminalnej*, Łódź 1996, s. 276.

¹⁹ Art. 1 ustawy z dnia 26 kwietnia 1996 roku o Służbie Więziennej (tekst jednolity z dnia 20 listopada 2002 roku, Dz.U. Nr 207, poz. 1761 z późn. zm.).

dyrektorom zakładów karnych polecenia niezbędne do prawidłowego i praworządnego wykonywania kary pozbawienia wolności oraz realizowania kierunków pracy resocjalizacyjnej, a także uchylać wydane przez nich decyzje sprzeczne z prawem;

— procedurę kontrolną realizowaną w oparciu o przepisy wykonawcze wydane przez ministra sprawiedliwości na podstawie delegacji ustawowej zawartej w art. 249 § 3 pkt 8 k.k.w.²⁰

Analizowana w ramach tego opracowania zasada praworządności to jedna z naczelnych zasad prawa karnego wykonawczego. Zasada ta w charakterystyczny sposób wpisuje się w całokształt obowiązujących unormowań. Postrzegane przez jej pryzmat postępowanie wykonawcze musi stawiać sobie za zadanie takie ukształtowanie tego procesu, aby w sposób prawidłowy i prawny zabezpieczyć tryb wykonania orzeczonych kar i środków, zgodnie z celami, które powinny być w ramach niego zrealizowane. Należy mieć także na uwadze cały system ustawowo określonych instytucji służących w praktyce pełnej realizacji rozważanej zasady, które stanowią jednocześnie jej immanentną część.

²⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 roku w sprawie kontroli jednostek organizacyjnych Służby Więziennej (Dz.U. Nr 151, poz. 1470).